

הסיכום והניתוח ממערכי השיעור לשירת המאה ה – 20

כתב וערך: המורה אלי פררה

צפּוֹר שְׁנִיָּה / נתן זך

רְאִיתִי צְפוֹר רֶבֶת יָפִי.

הַצְפוֹר רְאָתָה אוֹתִי.

צְפוֹר רֶבֶת יָפִי כְּזֹאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד

עַד יוֹם מוֹתִי.

עָבַר אוֹתִי אֶז רְטֹט שֶׁל שֶׁמֶשׁ.

אֶמְרָתִי מְלִים שֶׁל שְׁלוֹם.

מְלִים שֶׁאֶמְרָתִי אֶמֶשׁ

לֹא אֶמַר עוֹד הַיּוֹם.

אחד השירים החריגים בשירתו של נתן זך. נתן זך שיצא נגד המבנה המאורגן של השירה, נגד החריזה ובתי-שיר. הנה כי כן, לפנינו שיר מאורגן היטב. שני בתים כמעט סימטריים, בני ארבע שורות כל בית וחריזה כמעט, מושלמת. אין לי הסבר לתופעה אלא, להתנחם בעובדה שמדובר בשיר המוסר חוויה אישית מאוד של הדובר. האווירה בשיר כאילו לקוחה מאותם חומרים של תחושת ניכור והסתייגות למצב רגשי כלפי דמות מטפורית – הציפור. האם מדובר בפרידה מאישה יפה, "אישה כל כך יפה שבחיים לא יראה כמוה יותר לעולם" האם אותה ציפור מסמלת מצב נפשי של אכזבה בגלל מה ש"הציפור" הזאת מסמלת – השלום? הדברים אינם ברורים וחד משמעיים. יש מעין מפגש, מטפורי או מדומה, או אמיתי בין הדובר לאיזו ציפור. המפגש הזה יוצר אצל הדובר זעזוע: "עָבַר אוֹתִי אֶז רְטֹט שֶׁל שֶׁמֶשׁ." והרטט הזה חורט בנפשו של הדובר איזושהי מסקנה וחסרת פשר: הוא אמר מילים של שלום לאותה ציפור, מילים שלא יאמר אותם עד היום... ננסה להבהיר את הדברים בניתוח בתי השיר.

בית א':

הדבר הבולט בבית זה הוא הפועל ר - א - ה. הדובר רָאָה ציפור, היא רְאָתָה אותו וציפור כזאת יפה לא ירָאָה עד יום מותו. הדברים כפשוטם בהחלט יכולים להתקבל שמדובר במפגש בין הדובר לאיזושהי אישה יפה עד מאוד שכמותה הוא לא יראה בחיים. "עד יום מותו". הביטוי הזה שלא יראה כמו אותה ציפור "עד יום מותו" מחשיד. החשד שלא מדובר בסתם ציפור כמטפורה לאישה. הרי נשים יפות בוודאי שיש ותהיינה והוא יפגוש בהן, או באחת מהן, שתהיה יפה יותר מאותה "ציפור" יחידנית. ההסבר והפתרון לחשד זה יתבהר בהמשך כשננתח את הבית השני. הדבר השני הבולט בבית זה הוא המפגש האקראי. הוא ראה אותה אבל גם היא ראתה אותו. כלומר מבטיהם הצטלבו ונוצרה התייחסות בין השניים. מהי אותה התייחסות? אולי נפתור את "החידה" בניתוח בית ב'. מה שברור שהדובר רוצה להדגיש שהוא חווה חוויה מסוימת של מפגש בינו לבין "הציפור" היחידנית, ואותה חוויה אינה להיות משוחזרת שנית. מפגש חד-פעמי שלא יחזור שנית. גם אם מדובר באישה, דברי הדובר הם: שאותה חוויה שחוהה, כאשר החליפו מבטים, זאת חוויה שלא תשוחזר שנית אפילו אם יפגוש אישה אחרת בחייו, שתהיה יפה יותר מזו שעליה הוא מדבר.

בית ב':

בבית זה נשים לב לפועל: א - מ - ר: הדובר **אָמַר** מילים של שלום, מילים **שָׁמַר** אמש, ומילים שלא **יָאָמַר** עוד היום. בשני הבתים הפעלים הראשונים נאמרים בלשון עֶבֶר ובפעם השלישית בלשון עתיד. גם בבית הראשון שני הפעלים בראשית הבית הם בזמן עבר: **רָאִיתִי**, **רָאִתָּה**, והפועל השלישי בזמן עתיד - **אָרְאֶה**.

נראה שיש לכך משמעות. דברים שחוה הדובר בעבר אינם בעלי השגה שנית בעתיד, אולם יש שינוי. בבית השני אומר הדובר: "**לֹא אָמַר עוֹד הַיּוֹם**". כלומר, אולי היום לא יאמר את המילים של שלום, אבל בעתיד, מחר מחרתיים, בעוד שנה או עשרים שנה, הוא כן יאמר אותם. **הַן שֶׁל שְׁלוֹם**. יש פער בין החוויה המתוארת בשיר בין הדובר לצפור השנייה, לבין ציון המעשה העובדתי המתועד. הפער הזה אינו יכול להתקצר רק בהסבר שמדובר בסתם אמירת שלום בין שני אנשים נפגשו ונפרדו באמירת שלום. לכן אין אפשרות לבטל את ההתייחסות למילה "שלום" לפועלו הפוליטית ואישיותו של נתן זך כפעיל-שלום אובססיבי, ולנסות והגדיר את האמירה הזאת כביטוי של שלום של פרידה. השלום הוא למענו דבר שלם, שלמות אחת, שציפור כמוה לא יראה עוד עד יום מותו. לא רק בין אדם לזולתו, אלא בעיקר בין עמים, בין ישויות. ואם ניקח בחשבון את הקונוטציה של "הציפור" היחידנית שמבשרת את השלום – היונה, נבין את משמעויות הדברים של שני הבתים. אפשרות פשטנית להסבר של שני בתי-השיר כמובן, יכול להיות כביטוי של פרידה בין שני אנשים, הוא והיא, שמבטיהם הצטלבו, והחוויה נמוגה לה באמירת שלום אחד כלפי השנייה כביטוי של פרידה. אבל ההסבר הזה לקוי, כי מה שנאמר בבית האחרון, הוא יותר מסתם מילות שלום של פרידה. קודם כל עבר אותו "**רָטַט שֶׁל שָׁמַשׁ**". של תקווה, של אור חדש בשמי הים התיכון... שנית. הוא אמר מילים של שלום. לא מילה אחת "שלום" כביטוי של פרידה או מפגש, אלא מילים ברבים! והמילים ברבים הן הביטוי לניסיונות של הדובר לעשות שלום בין עמים. בסוף השיר נשאר התקווה, שאולי **הַיּוֹם** הוא לא יאמר יותר מילים של שלום, אבל בעתיד כן! השלום אינו יכול להימוג סתם כך, הוא בוא יבוא. האם זה גם ההסבר מדוע מבנה השיר עשוי כמעשה אריגה סימטרי; בתים חריזה וכו'? אפשר אבל אין ערובה לכך.

לעצם כותרת השיר: "ציפור שנייה".

יש ומפרשים את השיר של נתן זך כביטוי לתת שיקוף לעצם החוויה של מעשה האומנות. החוויה במעשה האומנות עצמו אינה יכולה להיות משוחררת לפרטיה. זו הציפור השנייה שעליה מדבר השיר. כחוויה חד-פעמית שנעשית ע"י האומן, גם כמי שמקבל את החוויה של ההשתתפות; כקורא, או מביט בתמונה ציור, או בשמיעת מוזיקה יפה, זו חוויה חד-פעמית, וכול פעם מחדש החוויה תהיה שונה וחדשה מקודמתה. היא הציפור השנייה. על כן אמירת מילים של שלום לחוויה הראשונית תהינה מילים שלא יאמרו עוד היום, אולי בעתיד. גם הביטוי: "**עֶבֶר אוֹתִי אֶזְרָט שֶׁל שָׁמַשׁ**". מתפרש כביטוי של חוויה עמוקה ממעשה האומנות שחוה הדובר, עד כדי התרגשות והתפעמות והוא רוטט מהתרגשות. זהו ביטוי המעמיד את השאלה הידועה: מה קשה יותר לאדם האומן: לחוות חוויות כצורך בלתי ממומש, או אולי יותר קשה לדעת ולהבחין שקשה יותר לשחזר חוויה שכבר חווה אותה בעבר? נתן זך אינו נותן תשובה ממשית לשאלה זו, לכן סביר מבחינתנו, שמדובר בציפור שנייה, כביטוי של הזדמנות שנייה לשלום שהתפספס במפגש הראשון של הדובר עם הציפור, והוא בוא יבוא בפעם הבאה.